

*Єрмоленко Д. О.,**доктор юридичних наук, доцент,**проректор з науково-педагогічної роботи та допрофесійної підготовки
Класичного приватного університету*

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Анотація. У статті досліджуються особливості професійної правової свідомості. Аналізуються наявні наукові підходи щодо поняття й ознак професійної правової свідомості, робиться узагальнений висновок про найбільш суттєві загальні властивості професійної правової свідомості, синтезується визначення професійної правосвідомості.

Ключові слова: правова свідомість, професійна правосвідомість, юридична практика, деформація правосвідомості.

Постановка проблеми. Питання класифікації правосвідомості є дуже важливим, адже правосвідомість має не лише внутрішню, а й зовнішню структурованість. Однак у юридичній літературі немає єдиного підходу до визначення видів правосвідомості, і навіть наявні критерії класифікації мають різний ступінь обґрунтованості.

Складність передусім полягає в тому, що основні класифікації правосвідомості були сформовані вченими ще у 70-і рр. ХХ ст. й пов'язані із розумінням цього феномена лише як форми суспільної свідомості, що в сучасних умовах не є виправданим.

Найбільш розповсюдженим критерієм класифікації в науковій літературі залишається пізнавальний критерій, що ґрунтується на здатності суб'єктів до сприйняття правової інформації та різній глибині її усвідомлення. За цим критерієм, узагальнюючи наявні підходи, можна виділити три види правосвідомості – повсякденну (варіанти назви – побутова, емпірична, масова, непрофесійна), професійну (спеціалізовану) та наукову (варіанти – теоретична, доктринальна) правосвідомість.

Метою статті є дослідження особливостей професійної правосвідомості. Для реалізації вказаної мети було сформульовано такі завдання: проаналізувати наявні наукові підходи щодо поняття й ознак професійної правосвідомості; визначити найбільш суттєві загальні властивості професійної правосвідомості; синтезувати визначення професійної правосвідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна правосвідомість розуміється як правосвідомість юристів-практиків, що формується на підставі теоретичних знань у галузі права й практики його застосування. Так, М.Я. Соколов визначає професійну правосвідомість як різновид правосвідомості, що виражається у вигляді системи правових поглядів, почуттів, ціннісних орієнтацій та інших структурних утворень правової свідомості спільності людей, які професійно займаються юридичною діяльністю, що потребує спеціальної освітньої й практичної підготовки [1, с. 20]. М.М. Вопленко вважає, що професійну правосвідомість можна визначити як зумовлену специфікою соціальної ролі та юридичної діяльності професійно сформовану систему правових ідей, поглядів, почуттів, ціннісних орієнтацій, що визначають спосіб життя й мотиви поведінки в службовій сфері представників юридичної професії [2, с. 21].

Вітчизняний дослідник В.В. Мухін визначає професійну правосвідомість як «цілісний, системний, практично спрямований, нормативно детермінований спосіб пізнання правової дійсності й активного впливу на неї, що забезпечує функціонування й розвиток правопорядку, суб'єктом якого виступають особи, які мають спеціальну юридичну освіту і професійно займаються юридичною практикою» [3, с. 6]. В.А. Сапун вважає, що професійна свідомість з погляду глибини пізнання правових явищ являє собою спеціалізовані правові знання, уміння, навички, переконання, почуття, за допомогою яких здійснюється предметна правозастосовна діяльність. На думку вченого, професійна правосвідомість вирізняється особливим підходом до права як до «інструмента» правозастосовної діяльності [4, с. 17]. Е.В. Кузнецов називає професійну правосвідомість «спеціалізованою» й визначає її як «рівень групової та індивідуальної правової свідомості юристів-професіоналів, які здійснюють правозастосовну діяльність» [5, с. 142]. На особливу увагу заслуговує спроба Е.В. Кузнецова поєднати різні критерії класифікації правосвідомості. Так, наприклад, він зазначає, що професійна правосвідомість становить складний взаємозв'язок раціонально-ідеологічних і соціально-психологічних компонентів, які формуються в соціальній групі юристів-професіоналів (тобто у груповій правосвідомості), а також в індивідуальній правовій свідомості на основі юридичної практики під впливом юридичної науки й теоретичної правосвідомості.

Отже, можна виділити найбільш важливі характерні особливості професійної правосвідомості.

По-перше, особливістю цього виду правосвідомості є суб'єкти – це завжди представники юридичної професії (судді, адвокати, прокурори тощо). Деякі автори вважають, що професійну правосвідомість можна внутрішньо диференціювати на окремі різновиди, виділяючи окремо правосвідомість слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів. Так, Ю.М. Грошевий розглядає як окрему правову категорію «правосвідомість суддів», наголошуючи, що «проблема професійної правосвідомості у формуванні судового рішення, у достовірності та правомірності якого суддя не має сумніву, – це, по суті, проблема реалізації вимог закону в судовому акті» [6, с. 248]. О.Р. Михайлишин виділяє «професійну правосвідомість слідчого», яка, на його думку, «суттєво впливає на систему правових знань та оцінок слідчого, на його настрій, почуття тощо, на вироблення категоричного висновку, що виключає будь-який сумнів стосовно фактичних обставин, які встановлюються відповідним процесуальним актом» [7, с. 264]. О.В. Кобець виокремлює «професійну правосвідомість працівника прокуратури» як «особливу форму свідомості, яка, у зв'язку з впливом ряду об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) факторів, має специфічну категоріальну структуру, що складається з комплексу базових правових понять – категорій» [8, с. 5]. А.В. Клішина визначає наявність «професійної правосвідомості адвокатів» [9].

Професор О.Ф. Скаун розглядає «професійну правосвідомість співробітників органів внутрішніх справ», на яку «своєрідний відбиток» накладає «специфіка виконуваних завдань, прав і обов'язків» [10, с. 476]. Також виділяються певні різновиди професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ. Так, С.А. Жуков виділяє «професійну правосвідомість співробітників кримінального розшуку» [11], П.В. Макушев – «професійну правосвідомість дільничного інспектора міліції» [12]. Такий видовий розподіл визначається особливостями ролі поведінки працівників різних юридичних служб, тобто специфікою виконуваних службових функцій і сформованими у зв'язку з цим стереотипами в оцінках правової дійсності. Відомо, зазначає М.М. Вопленко, що в мисленні слідчих часто переважає обвинувальний ухил, а свідомість адвоката орієнтована на захист інтересів клієнта. Автор наголошує, що видові відмінності професійної правосвідомості характеризуються особливостями сформованих правових установок у предстванні типових юридичних професій [13, с. 22].

По-друге, професійна правосвідомість відрізняється від повсякденної більш глибоким обсягом правових знань, умінь, навичок тощо. Так, на думку М.Я. Соколова, суб'єкти цього рівня повинні мати спеціалізовані, деталізовані знання чинного законодавства, уміння та навички його застосування [14, с. 67]. У науковій літературі відзначаються такі риси професійної правосвідомості, як компетентність, орієнтованість на реалізацію правових норм, зв'язок з ідеями справедливості й законності, політична зрілість, відчуття професійного обов'язку тощо [14, с. 9–10]. О.С. Кобліков вважає, що юрист, проводячи слідство у справі або виконуючи інші функції, діє у сфері, яка зачіпає життєво важливі блага людей, стикається з багатьма колізіями, опиняється перед необхідністю приймати відповідальні рішення нерідко в складних моральних ситуаціях [15]. Гострота вияву правових знань, установок і ціннісних орієнтацій різнить професійну правосвідомість від повсякденної правосвідомості. Юриста-професіонала має відрізнити стійке позитивне ставлення до права і практики його застосування, що передбачає максимально високий ступінь згоди із правовою нормою, розуміння корисності, необхідності її застосування, звичку дотримуватися закону. Тому ситуативна готовність юриста включає динамічні компоненти: усвідомлення завдання, умов, у яких буде здійснюватися його виконання, визначення способів руху мети правозастосовної діяльності в конкретній життєвій ситуації [16, с. 84].

По-третє, професійна правосвідомість відіграє значну роль у правоутворенні та правореалізації. Як справедливо зазначає В.В. Мухін, основними засобами (формами) впливу професійної правосвідомості на процес правоутворення є такі: усвідомлення необхідності правового регулювання суспільних відносин або шляхів і засобів його вдосконалення, висунення відповідних пропозицій у належних інформаційних, організаційних та інших формах; активна участь юристів-практиків в обговоренні й опрацюванні реформ у сфері права, найбільш важливих концепцій і проектів нормативно-правових актів. Роль професійної правосвідомості в реалізації права полягає в тому, що вона є одним із чинників, що забезпечують таке: а) максимально точне втілення норм права в соціальне життя; б) досягнення цілей правового регулювання. Основними засобами (формами) впливу професійної правосвідомості на процес реалізації права є такі: здійснення предметної професійної діяльності у сфері правозастосування, правозахисту й правового консультування; вплив на формування правових ціннісних

орієнтацій, правових знань, правових установок суб'єктів права; вплив на формування суспільної думки про право та пов'язані з ним явища [3, с. 14].

По-четверте, саме професійна правосвідомість найбільше з усіх видів зазнає впливу різноманітних деформацій, що зумовлено «близькістю» до кримінальної правосвідомості й виявом так званих «суб'єктивних девіацій». До останніх О.П. Плешаков зараховує, наприклад, бюрократизм, байдужість, «обвинувальний» чи «оправдальний» ухил і попереджає про великий соціальний резонанс діяльності правоохоронних структур при формуванні суспільної правосвідомості [17, с. 127]. На думку В.В. Мухіна, деформації професійної правосвідомості – це викривлення раціональних, емоційних або (і) практичних компонентів її змісту, які унеможливають чи суттєво ускладнюють ефективну професійно-юридичну діяльність. Деформації професійної правосвідомості в найзагальнішому вигляді можна поділити на дві групи: а) ті, які є загальними для всіх різновидів правосвідомості; б) ті, що притаманні правосвідомості професійній. До першої групи належить таке: правовий інфантилізм; недооцінювання права; правовий ідеалізм; правовий ригоризм; правова демагогія; правовий нігілізм; «переродження правосвідомості». До другої групи – стереотипність мислення; звуження кругозору; зниження емоційного ставлення до подій, що відбуваються, й байдужість до осіб, щодо яких здійснюється професійна юридична діяльність; упередженість стосовно правопорушників (обвинувальний ухил); юридичне сприйняття неюридичного світу; нехтування неюридичною професійною думкою; формалізм і бюрократизм професійної правосвідомості [3, с. 14].

Висновки. Не намагаючись дати вичерпну характеристику професійній правосвідомості, ми пропонуємо узагальнене визначення, яке поєднує у своєму змісті найбільш істотні ознаки й закономірності цього складного феномена. Отже, на нашу думку професійна правосвідомість – це особливий вид правової свідомості, суб'єкти якого мають високий рівень правових знань і глибокий обсяг правових умінь і навичок, що суттєво впливає на їхню систему правових поглядів, установок, почуттів, ціннісних орієнтацій та інших структурних елементів правосвідомості.

Література:

1. Соколов Н.Я. Правосознание юристов: понятие, сущность и содержание / Н.Я. Соколов // Советское государство и право. – 1983. – № 10. – С. 18–25.
2. Вопленко Н.Н. Правосознание следователя и юридическая практика / Н.Н. Вопленко // Формирование профессиональных качеств следователя. – Волгоград, 1985. – С. 20–33.
3. Мухін В.В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В.В. Мухін. – Х., 2007. – 20 с.
4. Сапун В.А. Инструментальная теория права в юридической науке / В.А. Сапун // Современное государство и право. Вопросы теории и истории. – Владивосток, 1992. – С. 18–22.
5. Кузнецов Э.В. О роли теоретико-правовых знаний в формировании профессионального правосознания / Э.В. Кузнецов // Вопросы политической работы в органах внутренних дел в современных условиях. – Л., 1985. – С. 139–147.
6. Грошевий Ю.М. Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект / Ю.М. Грошевий // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4 (16). – С. 248–255.
7. Михайлишин О.Р. Низький рівень професійності слідчого як причина слідчих помилок / О.Р. Михайлишин // Університетські наукові записки. – 2006. – № 1 (17). – С. 262–265.

8. Кобець О.В. Особливості категоріальної структури правосвідомості юриста : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / О.В. Кобець. – Х., 2007. – 200 с.
9. Клишина А.В. Профессиональное правосознание адвокатов: теоретико-правовое исследование : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.В. Клишина. – М., 2008. – 193 с.
10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підруч.] / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
11. Жуков Е.А. Профессиональное правосознание сотрудников уголовного розыска : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Е.А. Жуков. – Ростов н/Д, 1997. – 178 с.
12. Макушев П.В. Професійна правосвідомість і правова культура дільничного інспектора міліції (шляхи формування й удосконалювання) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / П.В. Макушев. – К., 2004. – 237 с.
13. Вопленко Н.Н. Правосознание и правовая культура : [учеб. пособ.] / Н.Н. Вопленко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. – 52 с.
14. Соколов Н.Я. Профессиональное сознание юристов : [моногр.] / Н.Я. Соколов ; отв. ред. Е.А. Лукашева. – М. : Наука, 1988. – 222 с.
15. Кобликов А.С. Юридическая этика : [учеб. для вузов] / А.С. Кобликов. – 2-е изд. – М. : Норма, 2003. – 166 с.
16. Турбова Я.В. Профессиональное правосознание и готовность к правоприменительной деятельности / Я.В. Турбова // Ученые записки юридического факультета и института права СПбГУиФ. – 2003. – Вып. 10. – С. 83–91.
17. Плешаков А.П. Социальная государственность и общественное правосознание в Российской Федерации / под. ред. Г.В. Дыльнова. – Саратов : СЮИ МВД России, 2001. – 192 с.

Єрмоленко Д. О. Общетеоретическая характеристика профессионального правосознания

Аннотация. В статье исследуются особенности профессионального правового сознания. Анализируются существующие научные подходы относительно понятия и признаков профессионального правового сознания, делается обобщающий вывод о наиболее существенных общих свойствах профессионального правового сознания, синтезируется определение профессионального правосознания.

Ключевые слова: правовое сознание, профессиональное правосознание, юридическая практика, деформация правосознания.

Yermolenko D. General theoretical description of the professional legal consciousness

Summary. The article examines the features of professional legal consciousness. Analyzed the existing scientific approaches to the concepts and features of professional legal consciousness, to generalize about the most important general properties of a professional legal consciousness, synthesized definition of professional legal consciousness.

Key words: legal consciousness, professional legal consciousness, practice of law, distortion of legal consciousness.